ČASOPIS SLEZSKÉHO ZEMSKÉHO MUZEA
SÉRIE B, 73 / 2024

Bogusław Czechowicz

Od „*fossatoribus, qui in Riczschin foderunt*“ (1390) po „*Silesia subterranea*“ (1720). Slezská (pre?)archeologie 14. – 18. století a její historicko-umělecké souvislosti

DOI 10.69108/cszm-b.2024.1-2.05

Abstract
The article shows the beginnings of Silesian archaeology related to the search of Prince Ludwig I in Ryczyn near Brzeg in 1390 and numerous subsequent archaeological activities, especially at the turn of the 17th and 18th centuries. The key achievement here is the activity of pastor Leonhard David Hermann in Masłów near Trzebnica and his „Maslographia“ from 1711 – a fully mature, erudite archaeological monograph. These activities, both medieval and early modern, had a significant impact on the field of art culture. There was an engaging dialogue between archaeology, history and art (including architecture) related to the attempts to define the fictional, mythical, but also real prehistory and history of Silesia, which focused on the issue of Christian succession after pagan times (Roman, Germanic and Slavic).

Keywords: *Wroclaw, Silesia, Nisa, bishopric, Christianity, myth, prehistory, Roman times, Germanic times, Slavs*

Vratislavský historik Marek Cetwiński ve svém brilantním rozboru *Maslographie* od Leonharda Davida Hermanna z roku 1711, k níž se ještě vrátím, jakoby mimochodem napsal: „*Metodologická inovace není, jak vidíte, na periferiích světa zakázána.*“ („*Nowatorstwo metodologiczne nie jest, jak widać, zakazane na peryferiach świata.*“)[1] Dotkl se tak klíčového tématu kulturní dimenze naší středoevropské existence – něčeho, co nám vtloukali do hlavy po generace, a co hůř, ochotně a často nevědomě přijímaného přesvědčení, že jsme součástí nějaké méněcenné Evropy. Několik mých poznámek slouží k tomu, abych z propasti slezských dějin vynesl pro někoho známé, ale zároveň pro mnohé „exotické“ prvky, které nám umožňují s plnou jistotou říci, že Slezsko zaujímá ústřední místo v prehistorii evropské archeologie jako vědy.

Jak napsal Andrzej Abramowicz ve své monografii věnované dějinám starožitnictví: „*Pro dějiny archeologie jsou zajímavé všechny informace týkající se pátrání, loupeží, vyzdvihování a přenášení ostatků svatých. Každá taková akce zahrnovala otevření hrobu, takže měla prvek archeologické vykopávky.*“ („*Dla dziejów archeologii interesujące są wszystkie wiadomości dotyczące poszukiwań, rabunków, elewacji i translacji relikwii świętych. Każda taka akcja wiązała się z otworzeniem grobu, miała więc w sobie element archeologicznej działalności wykopaliskowej.*“)[2] To znamená, že mezi průkopníky archeologie můžeme zařadit matku císaře Konstantina Velikého, svatou Helenu, jež je uctívána jako objevitelka kříže, na kterém byl ukřižován Ježíš, nebo českého knížete Břetislava I., který odvezl do Prahy ostatky svatého

1 Marek CETWIŃSKI, *Masłów i początki archeologii śląskiej. Leonhard David Hermann i jego „Maslographia oder Beschreibung des schlesischen Massel“*, Śląski Labirynt Krajoznawczy 9, 1997, s. 101–114; TÝŽ, *Metamorfozy śląskie. Studia źródłoznawcze i historiograficzne*, Częstochowa 2002, s. 237–252, cit. s. 244.

2 Andrzej ABRAMOWICZ, *Dzieje zainteresowań starożytniczych w Polsce*, 1, *Od średniowiecza po czasy saskie i świt oświecenia*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódz 1982, s. 24. Zvláštností této jinak zajímavé knihy je, že autor zahrnuje Slezsko v době jeho příslušnosti ke Koruně české, nebylo tedy „v Polsku“ a ve Slezsku nebyly „saské časy“. Z českého pohledu o *Maslographii*: Karel SKLENÁŘ, *Počátky archeologie v Čechách. Od prvních kronik na práh romantismu (12. – 18. století)*, Praha 2018.

Vojtěcha z Hnězdna, a bez otevření hrobu by to určitě nešlo. V roce 1368 v Římě papež Urban V. oznámil světu zázračný nález lebek sv. Petra a sv. Pavla, což mělo zvýšit autoritu Věčného města vůči Avignonu.[3] Na tyto aktivity navázal o rok později Karel IV., který získal v Lucce relikvie sv. Paulina a věnoval je kostelu Panny Marie a sv. Mikuláše v lužickém Lukově.[4] V kronice Giovanniho Marignoly čteme: „*oltář, u něhož sv. Petr apoštol, kráčeje do Říma, sloužil mši v pisánském přístavu* […] *dal řečený Karel přeseknout na polovinu a znovu vysvěcený od papeže Inocence* […] *donesl do řečeného kostela, takže zde je sídlo sv. Petra a zvláštní příbytek na věky jako v Římě* [jedná se o chrám sv. Petra na Vyšehradě – pozn. aut.].“[5] O několik let později cisterciáci ve slezském Lubuši přišli s názorem, že jejich opatství stojí na místě někdejšího Martova chrámu založeného Juliem Caesarem, k čemuž pomohly nejen fiktivní, ačkoliv hmotné stopy minulosti, ale také etymologie – údajná podobnost jména Julius a názvu Leubus, k čemuž se vrátím dále v textu.[6]

Stalo se tak během západního schizmatu, které mělo svou slezskou epizodu – pivní válku (1380–1383). Právní spor mezi biskupem Václavem i vratislavskou kapitulou s městem Vratislav se rychle změnil v konflikt mezi králem Václavem IV., který podpořil své město, a lehnicko-břežskými Piastovci, z nichž nový biskup pocházel. Střet přinesl mimořádně zajímavé výsledky v oblasti kultury, včetně historiografie a architektury.[7] A také archeologie. Stručnou poznámku v účtech vévody z Břehu Ludvíka I. z roku 1390 „*feria IV post penthecost fossatoribus, qui in Riczschin foderunt, querendo episcopos, III gl, IV*“[8] lze považovat za první archeologickou zprávu. Jedna se o vykopávky na hradišti Ryczyn mezi Břehem a Olavou. V sepsaném okruhu biskupa Václava a jeho strýce vévody Ludvíka I. mezi lety 1382 a 1385 *Cronicae principium Poloniae* čteme o sídle slezských biskupů, že – zde parafrázuji latinskou větu kronikaře – se nachází podle pověsti na třetím místě: nejprve to byl Smogorzów na Namyslovsku, poté Ryczyn na Břežsku a nyní je to Vratislav.[9] Dá se říct, že se jedná

3 Hartmann GRISAR, *Die römische „Sancta sanctorum“ und ihr Schatz*, Freiburg in Breisgau 1908, s. 55–57; Halina MANIKOWSKA, *Jerozolima – Rzym – Compostela. Wielkie piegrzymowanie u schylku średniowiecza*, Wrocław 2008, s. 218–219.

4 Marie-Luise FAVREAU-LILIE, *Von Lucca nach Luckau. Kaiser Karl IV und das Haupt des Heiligen Paulinus*, in: Franz J. Felten – Nikolas Jespert (edd.), Via Religiosa im Mittelalter. Festschrift für Kaspar Elm zum 70. Geburtstag, Berlin 1999, s. 899–915.

5 Jan BAŽANT, *Umění českého středověku a antika*, Praha 2000, s. 138; Tuto událost promlčela Kateřina KUBÍNOVÁ, *Imitatio Romae. Karel IV. a Řím*, Praha 2006, i když to dokonale odpovídá jejím úvahám na s. 165–177.

6 M. CETWIŃSKI, *Julius Cezar w Lubiążu: wokół pewnej wizji dziejopisarstwa śląskiego*, in: A. Barciak (ed.), Lux Romana w Europie środkowej ze szczególnym uwzględnieniem Śląska, Katowice 2001, s. 29, 36; TÝŽ, *Metamorfozy*, s. 187–194.

7 Bogusław CZECHOWICZ, *Dvě centra v Koruně. Čechy a Slezsko na cestách integrace a rozkolu v kontextu ideologie, politiky a umění (1348–1458)*, České Budějovice 2011, s. 90–137; TÝŽ, *Querendo episcopos. Ryczyńskie aspekty sporu o Wrocław u schyłku XIV wieku*, in: Tomasz Gałwiaczek (ed.), 800 lat historii Oławy. Studia i materiały z konferencji naukowej zorganizowanej w Oławie 12–13 marca 2009 r., Wrocław 2010, s. 17–27.

8 Gustaw Adolph Harald STENZEL (ed.), *Scriptores rerum Silesiacarum*, Bd. 1, Breslau 1835, s. 157, pozn. 6; O „vykopávkách“ Ludvíka I.: Andrzej WĘDZKI, *Ludwik I Brzeski jako inicjator pierwszych znanych badań wykopaliskowych na ziemiach polskich*, Przegląd Zachodni 12, 1956, s. 141–142; Janusz KRAMAREK, *Pierwsze wykopaliska archeologiczne na Śląsku*, Z Otchłani Wieków 24/1, 1958, s. 25–33; A. ABRAMOWICZ, *Dzieje*, s. 68.

9 *Monumenta Poloniae Historica*, tom 3, Lwów 1878, s. 545; O této dějepisecké tradici: Tomasz JUREK, *Ryczyn biskupi. Studium z dziejów Kościoła polskiego w XI wieku*, Roczniki Historyczne 60, 1994, s. 21–66; Kazimierz DOLA, *Smogorzowsko-byczyńskie początki śląskiego biskupstwa?*, Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego 18, 1998, s. 173–186; Rościsław ŻERELIK, *Smogra prima Silesiorum schola 966. O wiedzy historycznej kartografa Marcina Helwiga*, in: E scientia et amicitia. Studia poświęcone profesorowi Edwardowi Potkowskiemu w sześćdziesięcopięciolecie urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej, Warszawa 1999, s. 245–251.

o historické zdůvodnění „archeologického výzkumu“ Ludvíka I. v Ryczyně v roce 1390, i když si nejsme jisti, zda se jednalo o první „archeologickou sezónu“. Dříve se předpokládalo, že ostatky prvních slezských biskupů získané na ryczynském hradišti mohl Ludvík I. zahrnout do své sbírky ostatků na břežském hradě, respektive že je mohl použít biskup Václav ke zvýšení prestiže Nisy,[10] což posiluje novější výzkum zdejšího farního kostela sv. Jakuba. S jeho stavbou se začalo v roce 1382, přičemž šlo o reakci na dočasné vyhnání vladaře diecéze z Vratislavi vojáky krále Václava IV.[11] Kvazikatedrální rysy chrámu [obr. 1, 2] umožnily badatelům vnímat jej jako náhradu za vratislavskou katedrálu v největším městě knížectví slezských biskupů.[12] Tento kostel je svými vlastnostmi (s ochozem a původně bez věže) považován za odkaz na pozdně antické konstantinské baziliky, hlavní poutní kostely v Římě. Některé z nich, jako například kostel sv. Apoštolů [obr. 3], existovaly v té době pouze na úrovni katakomb, navštěvovaných poutníky jako místa související s počátky křesťanství.[13] Takto koncipovaný farní kostel v Nise by byl skvělým místem pro umístění ostatků prvních slezských biskupů, pokud by byly nalezeny. Nevíme však nic o tom, zda „fossatoribus“ Ludvíka I. v Ryczynu něco našli.

„Archeologickou aktivitu“ můžeme tušit v případě kamene s údajnými stopami sv. Vojtěcha [obr. 4], který prý pocházel z Opole a v roce 1460 začal být vystavován jako relikvie ve vratislavské katedrále.[14] Šlo o součást ideologické ofenzivy slezské metropole, která odmítla zákonnost volby krále Jiřího v Praze a postavila se do pozice hlavního města Koruny české s neméně českým akcentem ve své historii než utrakvistická Praha.[15] Archeologický aspekt – otevření husity zničené hrobky – pravděpodobně provázelo i přemístění ostatků již zmíněného biskupa Václava z Otmuchova do Nisy na konci 15. století.[16]

10 Koncepce „břežská“: Irena KRAMAREK – Janusz KRAMAREK, *U źródeł archeologii*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1972, s. 181–185; Alicja KARŁOWSKA-KAMZOWA, *Fundacje artystyczne księcia Ludwika I brzeskiego. Studia nad rozwojem świadomości historycznej na Śląsku XIV–XVIII w.*, Opole – Wrocław 1970, s. 68; Koncepce „niská“: B. CZECHOWICZ, *Nyski kościół św. Jakuba jako collegium apostolorum i ecclesia primitiva*, in: R. Hołownia – M. Kapustka (edd.), Nysa. Sztuka w dawnej stolicy księstwa biskupiego, Wrocław 2008, s. 79–90; Opravená verze: TÝŽ, *Z Biblią w tle. Prace z historii kultury Europy Środkowej*, Wrocław 2015, s. 57–68; Viz také TÝŽ, *Dvě centra*, s. 108–120.

11 *Chronica abbatum beate Marie Virginis in Arena*, in: Scriptores rerum, s. 213.

12 Jarosław JARZEWICZ, *Biskupi i mieszczański – kościół św. Jakuba w Nysie*, in: Nysa Sztuka w dawnej, s. 75–85. (Zde odkazy na starší autorovy studie na dané téma.)

13 B. CZECHOWICZ, *Książęcy mecenat artystyczny na Śląsku u schyłku średniowiecza*, Warszawa 2005, s. 324–329, 590–592. Se zde navrženou interpretací kostela jako materializací ideje *ecclesia primitiva* nesouhlasil Jakub ADAMSKI, *Gotycka architektura sakralna na Śląsku w latach 1200–1420. Główne kierunki rozwoju*, Kraków 2017, s. 665–682, který odmítl, že je tam 24 sloupů (čili dvakrát apoštolské číslo 12), protože dva poslední (západní) jsou pouze polosloupy; Polemika s tím: B. CZECHOWICZ, *Migotanie przeszłości. Prace z historii sztuki i historii historiografii (głównie) Śląska*, Wrocław 2020, s. 120–121.

14 Bogusław CZECHOWICZ – Anna POBÓG-LENARTOWICZ, *Wokół opolskiej genezy i funkcji ideowych tak zwanego kamienia św. Wojciecha z katedry wrocławskiej*, in: Romuald Kaczmarek – Dariusz Galewski (edd.), Katedra wrocławska na przestrzeni tysiąclecia. Studia z historii architektury i sztuki, Wrocław 2016, s. 123–130.

15 B. CZECHOWICZ, *Idea i państwo. Korona Królestwa Czech w latach 1457–1547: tom 2, Sic noster rex Jiřík czy occupator regni Bohemiae? Rządy w Koronie Jerzego z Podiebradów*, Wrocław 2017, s. 77–97.

16 TÝŽ, *Nagrobki późnogotyckie na Śląsku*, Wrocław 2003, s. 145–147; TÝŽ, *Książęcy mecenat*, s. 316–317; Tomasz MIKOŁAJCZAK, *Reditio in Otmuchaw, czyli kilka uwag na temat pierwotnego charakteru nagrobka biskupa wrocławskiego Wacława († 1419)*, in: Nysa. Sztuka w dawnej, s. 117–127.

Obr. 1: ***Interiér kostela sv. Jakuba v Nise, pohled na východ.***
Foto autor.

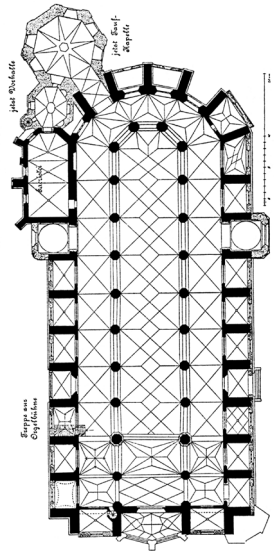

Obr. 2: ***Půdorys kostela sv. Jakuba v Nise.***
Hans TINTELNOT, Mittelalterliche Baukunst Schlesiens, Kitzingen 1951.

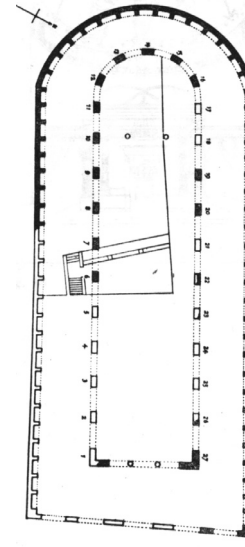

Obr. 3: ***Rekonstrukce půdorysu pozdně antické baziliky sv. Apoštolů v Římě.***
Barbara FILARSKA, Początki architektury chrześcijańskiej, Lublin 1983.

Obr. 4: ***Kámen exponovaný jako relikvie v katedrále ve Vratislavi od roku 1460, podle legendy svědectví kazatelské činnosti sv. Vojtěcha v Opolí, v současné době v Arcidiecézním muzeu ve Vratislavi (Muzeum Archidiecezjalne we Wrocławiu).***
Foto autor.

Do 15. století lze datovat počátky vědecké debaty, která až do 18. století zaměstnávala mysl vědců z téměř celé Evropy, a to otázka původu hrnců a uren jako přírodních, anebo antropomorfních výtvorů. Ona otázka má polské kořeny. Jedna se o archeologický výzkum provedený v roce 1416 pod dohledem krále Vladislava Jagella a vyslance rakouského vévody Arnošta v okolí Śremu a Łekna. Díky *Annales* Jana Długoše, následně francouzskému tisku Barthéléma de Glanville z doby kolem roku 1485 a poté četným vydáním *Cosmographii* od Sebastiana Münstera začal problém žít svým vlastním životem, který v 16. století odrážel i výzkumy prováděné v českém Jáchymově, resp. v Gryżycech na západní hranici Slezska s Lužicí. Ty poslední zveřejnil na konci 16. století Johann Franke z Kamence v Horní Lužici, který sice nevyloučil antropomorfní původ uren, ale přiklonil se k jejich přirozenému původu.[17] Ve Slezsku se této problematice věnoval vratislavský obchodník Georg Uber, který v roce 1544 psal Andreasi Aurifaberovi, vratislavskému medikovi, jenž se poté stal rektorem univerzity v Královci, o urnách nalezených v Masłowě u Třebnice. Jejich vykopávání patřilo k zábavám Vratislavanů, kteří sem o letnicích přijížděli a prozkoumávali pole v okolí vesnice. Uber identifikoval toto místo jako pohanské pohřebiště, neboť si všiml stop uhlí mezi nádobami. Kovové předměty, které našel, ukázal vratislavským zlatníkům a kovářům, aby mu pomohli interpretovat jejich účel – takže zde máme zcela moderní výzkumný *modus operandi*, s expertizami sloužícími ke komplexní interpretaci vykopávek.[18]

17 A. ABRAMOWICZ, *Dzieje*, s. 31–40. Autor chybně napsal, že Franke pocházel ze slezského Kamence (Kamieniec Ząbkowicki).

18 Hans SEGER, *Maslographia 1711–1911*, Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift 7 (Neue Folge), 1912, s. 1–16; A. ABRAMOWICZ, *Dzieje*, s. 93.

K Masłowu se již potom běžně vyjadřovali další slezští vědci, jako například Jakob Schickfuss ve své *New Vehrmehrte Schlesische Chronica und Landes Beschreibung* z roku 1625: „*u vesnice Masłów byla objevena malá hora, která se nazývá Töppelberg, ze které byly vykopány dobře tvarované hrnce a jiné hliněné nádoby*“ („*an der Dorfe Masel ein Berglein gefunden wird der Töppelberg genandt aus welchen recht formirte Töpffe und andere thönerne Gesäse außgegraben*“).[19] O necelých sto let později této lokalitě věnoval téměř čtyřsetstránkovou monografii místní evangelický farář Leonhard David Hermann. Jeho *Maslographia*[20] byla i o sto let později nepostradatelným dílem v knihovnách archeologů po celé Evropě.[21] Dnes se jeví jako nejvýznamnější příspěvek Slezska k vytvoření této vědní disciplíny [obr. 5], a to i díky bibliografické erudici a metodologické inovaci provincionálního kněze, o nichž se již mnohokrát psalo především ve studii Marka Cetwińského.[22] Je příznačné, že nepočítáme-li článek Hanse Segera z počátku 20. století,[23] Hermannovou knihou se v novější době zabývali hlavně historik Marek Cetwiński a historik umění Michal Mencfel, který rozebíral slezské sbírky 17. a 18. století.[24] U samotných archeologů však *Maslographie* zájem nevzbuzuje. Posouzení hodnoty rozborů provedených Leonhardem Davidem Hermannem tak zůstává úkolem pro zástupce této vědy, protože spadá pouze do jejich kompetencí. *Maslographia* se jeví také jako průkopnická studie mikrohistorie, dnes tolik chválená a vnímaná jako objev posledních desetiletí, a tato situace je pravděpodobně dalším potvrzením rčení, že většina takzvaných objevů v humanitních vědách je výsledkem bibliografické neznalosti.

Obr. 5: *Předtitulní a titulní stránka Maslographie Leonharda Davida Hermanna z roku 1711.*

Foto Univerzitní knihovna ve Vratislavi (Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu).

19 Jacobus SCHICKFUSS, *New Vehrmehrte Schlesische Chronica und Landes Beschreibung* [...], Jehna 1625, s. 118.

20 Leonhard David HERMANN, *Maslographia Oder Beschreibung Des Schlesischen Massel* [...], Breslau 1711.

21 A. ABRAMOWICZ, *Dzieje*, s. 167; M. CETWIŃSKI, *Metamorfozy*, s. 237.

22 Tamtéž.

23 H. SEGER, *Maslographia.*

24 Michał MENCFEL, *Skarbce natury i sztuki. Prywatne gabinety osobliwości, kolekcje sztuki i naturaliów na Śląsku w wiekach XVII i XVIII*, Warszawa 2020.

V době, kdy Leonhard David Hermann zpracovával své sbírky, byla již slezská literatura o archeologii mimořádně bohatá. V roce 1704 Michael Josef Fibiger znovu vydal téměř sto let starou *Silesiographii* Nikolause Henelia, k níž přidal poznámky s rozsáhlými komentáři a doplňky. Shrnul výsledky výzkumů z minulého 17. století, včetně informací o objevech v Rędzinu a Wilczycích u Vratislavi na základě disertací Daniela Johanna Majora z roku 1688, a otiskl zde článek *Schlesische Urnae* od Carla Oehmba z roku 1696.[25] V roce 1704 byla rovněž vydána polemická disertace Christiana Stieffa, která podává nejen přehled evropské literatury z oblasti historie a archeologie, ale pojednává také o urnách nalezených v okolí Lehnice a Goldbergu.[26] Po *Maslographii* vyšlo v roce 1720 dílo s příznačným názvem *Silesia subterranea* od lehnického lékaře Georga Antona Volkmanna. Lze jej považovat za první pokus o syntézu jak slezských archeologických nálezů, tak i geologie země.[27] O něco pozdější text od Johanna Christiana Kundmanna *Neue Entdeckung vieler Heydnischen Todten-Töpffe in unterschieden Orten unweit Breslau* [...] v saském časopise *Sammlung von Natur und Medizin* z roku 1724 je problémově orientovanou studií zaměřenou na menší území.[28] O dva roky později autor pojednával o archeologických sbírkách ve Vratislavi.[29] A nechť zde tento velice selektivní soubor zakončí známá kniha od Georga Thebesia z roku 1733 *Liegnitzische Jahr-Bücher*, která mj. pojednává o mnoha nálezech z okolí Lehnice.[30]

Ve vztahu k posledním desetiletím příslušnosti většiny Slezska ke Koruně české lze usuzovat, že vědy jako historie a archeologie se začaly ubírat vlastní cestou. Potvrzuje to např. opoznámkovaný epos s odkazy na zdroje (!) *Silesia ante Piastum*, vydaný v roce 1720 [obr. 6]. Tato práce, napsaná pod vědeckým dohledem Christiana Stieffa a Gottloba Krantze, hovoří o prehistorii Slezska – o římské době, prvních Germánech a přílivu Slovanů – prakticky bez odkazů na výsledky vykopávek souvisejících s hmotnou kulturou.[31] To nemusí být překvapivé, neboť jejím autorem je Friedrich Wilhelm Sommersberg, považovaný za otce slezské diplomatiky.[32] Ve své epochální edici *Silesiacarum rerum scriptores* zpřístupnil stovky

25 Nicolaus HENNELIUS ab HENNENFELD, *Silesiographia renovata, necessariis scholiis, observationibus et indice aucta*, Wratislaviae – Lipsiae 1704, s. 370–380; Johann Daniel MAJOR, *De Nummis Rehdigerianis Publico Bono contribuendis Desoderium* […], Kiliae Holsatorum 1681; TÝŽ, *Kurzer Vorbericht, betreffende D. Johann-Daniel Majors* […] *Museum Cimbricum, oder insgemein sa-genannte Kunst-Kammer, mit darzu-gehörigen Cimrischen Conferenz Saal*, Plöen 1688.

26 Christian STIEFF, *Ad reverendiss. atquae illustriss. dominum Michaelem Iosephum Fibiger* […] *de urnis in Silesiae Lignicensibus et que Pilgrimsdorfiensibus epistola*, Wratislavia et Lipsiae 1704.

27 Georg Anton VOLKMANN, *Silesia Subterranea, oder Schlesien mit seinen Unterirrdischen Schätzen, Seltsamheiten welche dieses Land mit anderen gemen, oder zuvor aus hat als Edelen, ud Unedelen, ohne und mit Figuren sich praesendierenden und feltsam gebildeten Steinen* […], Leipzig […] 1720.

28 Johann Christina KUNDMANN, *Neue Endeckung vieler Heydnischen Todten-Töpfe in unterschiedenen Orten unweit Breslau, als zu Grabischen, Klein-Muchber, Gandau, Pöpelwitz, u. auch was nach der Publication Hn. Hermanni Maslographie daselbst sonderbares angetroffen, oder darinnen nicht berührt worden*, in: Sammlung von Natur und Medicin mit auch hierzu gehörigen Kunst- und Literatur-Geschichten […], 1723, Leipzig – Budissin 1724, s. 171–188.

29 J. Ch. KUNDMANN, *Promtarium rerum naturalium et artificallium Wratislaviense praecipue*, Wratislaviae 1726.

30 Georgius THEBESIUS, *Liegnizische Jahrbücher Worinnen so wohl die Mercwurdigkeiten dieser Stadt, Als auch die Geschichte der Piastischen Herzoge in Schlesien, von ihrem Ausgange bis zum Ende des 16. Jahrhunderts* [...], Jauer 1733; O autorovi z pohledu archeologie: Stanisław FIRSZT, *Jerzy Thebesius – pierwszy badacz starożytności legnickich*, Śląskie Sprawozdania Archeologiczne 32, 1991, s. 411–415.

31 Friedrich Wilhelm SOMMER[SBERG], *Silesia ante Piastum: Carmen epicum: elaboratum antea, jam recognitum et auctum*, Wratislaviae 1220; Na nečíslované stránce za frontispisem: *Sub viris erudissimis Gottlob Kranzio et Christiano Stiffio illustribus* [...].

32 O jeho výstupech: Lucyna HARC, *Samuel Benjamin Klose (1730–1798). Studium historiograficzno-źródloznawcze*, Wrocław 2002, s. 42–43.

listin[33] a mj. sestavil také genealogie slezských dynastií.[34] Jak je vidět, historie a archeologie se v té době stále zřetelněji usazovaly vedle sebe a vymezovaly své oblasti badatelského zájmu, spolu s metodologickými principy.

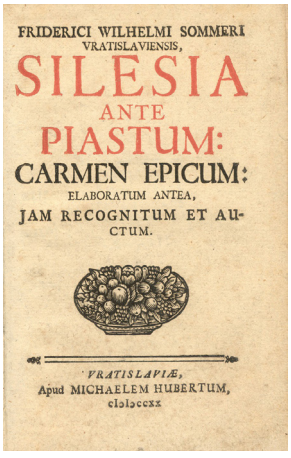
FRIDERICI WILHELMI SOMMERI
VRATISLAVIENSIS,
SILESIA
ANTE
PIASTUM:
CARMEN EPICUM:
ELABORATUM ANTEA,
JAM RECOGNITUM ET AUCTUM.
VRATISLAVIÆ,
Apud MICHAELEM HUBERTUM,
clɔlɔccxx

Obr. 6: ***Titulní stránka historické básně Silesia ante Piastum Friedricha Wilhelma Sommersberga z roku 1720.***
Archiv autora.

Archeologie ve Slezsku před Johannem Joachimem Winckelmannem byla tedy dobře formovanou, vyzrálou a dokonale fungující vědou mající široký společenský ohlas. Například veduta s vykopávkami v Masłowě (*Singularia quae Maslae, et aliis in locis Ducatus reperiuntur*) se objevila na mapě olešnického knížectví od Daniela Sinapia a Leonharda Davida Hermanna z roku 1712 (1. vydání), 1720 (2. vydání) a kolem roku 1720 (amsterdamská varianta od Petera Schenka mladšího), tedy po publikování *Maslographie* [obr. 7]. Asi o 30 let později se toto téma objevilo na parergonu mapy tohoto knížectví zařazené do Atlasu Slezska (*Atlas Silesiae ducatus*) z roku 1752, vydaného nakladatelstvím Homannových dědiců v Norimberku.[35]

Leonhard David Hermann uložil své sbírky mimo jiné ve skříni ve tvaru pyramidy [obr. 8], jež se dochovala dodnes ve sbírkách Národního muzea ve Vratislavi.[36] Takový nábytek byl ve své době typickým prvkem vybavení knihoven slezských a saských učenců a stával se také stále častějším prvkem zejména v sepulkrálním umění.[37]

33 F. W. SOMMERSBERG, *Silesiacarum rerum scriptores* […]1–3, Lipsiae […] 1729–1732.

34 TÝŽ, [...] *Tabulae Genealogicae Dvcvm Superioris et Inferioris Silesiae ab initio saeculi XII, ad praesens vsque XVIII fide diplomatum mstorvm lapidum et nvmorvm confectae accedvnt Diplomata ad Silesiam pertinentia adhvc ineditia*, Wratislaviae 1724.

35 B. CZECHOWICZ, *Historia kartografii Śląska XIII–XIX wieku*, Wrocław 2004, s. 50–51, 74; TÝŽ, *Visus Silesiae. Treści i funkcje ideowe kartografii Śląska XVI–XVIII wieku*, Wrocław 2008, s. 109–115, 154–158.

36 Inv. č. IV-1052; Srov. Małgorzata KORŻEL-KRAŚNA, *Meble XVIII wieku* [katalog sbírek Národního muzea ve Vratislavi], Wrocław 2004, s. 142. Více o uvedeném nábytku s biblickými výroky: M. CETWIŃSKI, *Metamorfozy*, s. 255; M. MENCFEL, *Skarbce*, s. 115–116.

37 TÝŽ, *Neutralisierung und historische Aneipnung. Sammlungen schlesischen Altertümerforscher um 1700*, in: Dietrich Hakelberg – Ingo Wiwjorra (edd.), Vorwelten und Vorzeiten. Archäologie als Spiegel historischen Bewußtseins in der Frühen Neuzeit, Wiesbaden 2010, s. 229–242.

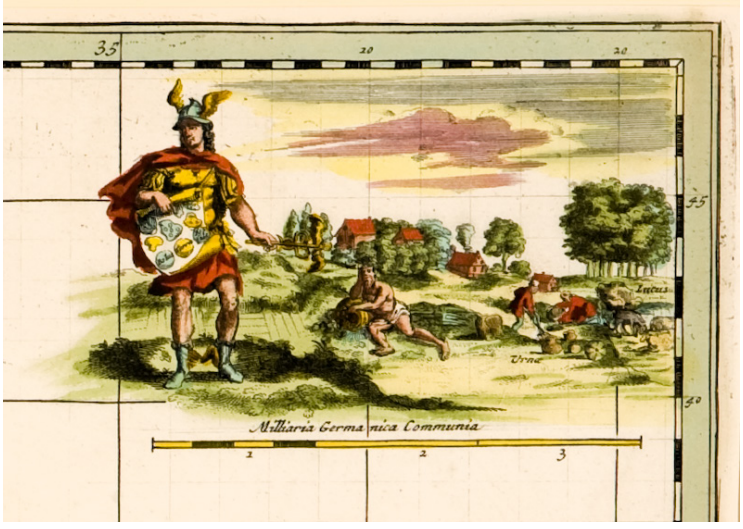

Obr. 7: ***Parergon na mapě olešnického knížectví z roku 1712 ukazující zpola alegoricky archeologické vykopávky pastora L. D. Hermanna u vesnice Masłów.***
Knihovna Národní nadace Ossolińských – Kartografický kabinet (Biblioteka Fundacji-Zakładu Narodowego im. Ossolińskich – Gabinet Kartografii), sign. TN 1889.

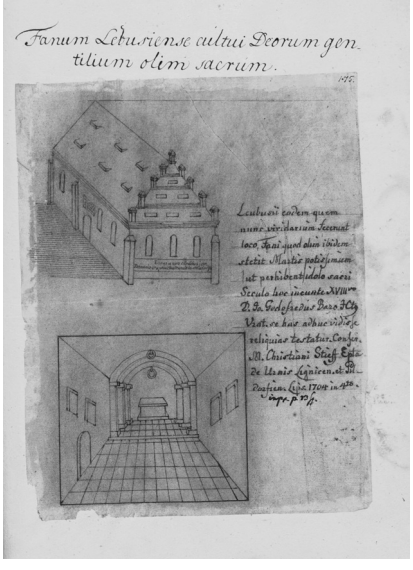

Obr. 8: ***Kresba ukazující bývalý kostel sv. Kříže v areálu cisterciáckého opatství v Lubuši, stojící podle místní legendy na místě bývalého chrámu boha Marta a zničený na začátku 18. století.***
Kresba v rukopise Sylloge variorum monumentarum, Univerzitní knihovna ve Vratislavi – Oddělení rukopisů (Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu – Oddział Rękopisów), sign. B 1649.

Jedním ze svých exponátů mohl luteránský kněz inspirovat i cisterciáky v Lubuši. Jde o artefakt s nápisem, který četl jako *O MART OSSA III OLL LIBA* a předložil tři jeho výklady: 1. *dedicavit Marti ossa et quattour olla libationum*, 2. *Decci Martii ossa quattuor ollae libationum*, anebo 3. *Divo Martii ossalorum quatturum*. Každý z nich odkazuje na římského boha Marta. Uvedené našlo živnou půdu v nepříliš vzdáleném Lubuši, kde se od konce 14. století – jak bylo zmíněno – věřilo, že opatství z 12. století bylo založeno na místě bývalého táboru Julia Caesara a chrámu římského boha války Marta.

Kolem roku 1670 se zde připomíná lubušský kostel sv. Kříže, který měl být postaven na místě bývalého Martova chrámu a který opat Arnold Freiberger přestavěl v této době na stáje. Podobu oné tajemné stavby zprostředkovala kresba z 18. století [obr. 9], na níž má pozdně gotické rysy (opěráky, fasáda s velkými jehlami).[38] Na průčelí zobrazené budovy byl nápis „*Locus a quo conditus iste. Daemonis ara prius, tua tranzit in atria Christe*“, který se podle zpráv ze 14. století nacházel na náhrobku zakladatele opatství knížete Boleslava I. († 1201).[39] Před rokem 1625 ho marně hledal Jakob Schickfuss.[40] Počátkem 18. století nechal budovu, kterou ještě v roce 1704 Christian Stieff popsal jako *fanum*,[41] vyhodit do povětří opat Ludwig Bauch.[42] Těžko si nevšimnout časové souvislosti tohoto zvláštního kroku se zveřejněním údajného římského monumentu v *Maslographii*.[43] Možná zde máme nějaký prvek katolicko-luteránského sporu o výklad dějin, či dokonce pravěku Slezska, prvek, kdy katolické opatství již z nějakého důvodu nepotřebovalo nitky související s bohem Martem.

Obr. 9: ***Scéna ničení sochy boha Marta legendárním slezským biskupem Gottfriedem před křesťanským oltářem na symbolickém epitafu v katedrále sv. Jana Křtitele ve Vratislavi z let 1723–1724.***
Foto Dariusz Galewski.

38 Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu – Oddział Rękopisów, sign. B 1649: *Sylloge variorum monumentorum*, p. 174v–175r.

39 Mateusz KAPUSTKA, *Cystersi na Marsie. Fragmenty z heroicznej historii lubiąskiego opactwa i obrazowa retoryka doby kontrreformacji*, in: A. Kozieł (ed.), Opactwo Cystersów w Lubiążu i artyści, Wrocław 2008, s. 332–351.

40 J. SCHICKFUSS, *New Vermehrte*, s. 42.

41 Ch. STIEFF, *Ad reverendiss. atquae illustriss. dominum Michaelem Iosephum Fibiger* […] *de urnis* […], s. 13–14.

42 K. Ch. T. HEINZE, *Sendschreiben über die Altertümlichkeiten der schlesischer Klöster, Breslau, den 9. Novbr. 1811*, Idunna und Hermode: Eine Alterthumszeitung, 1812, Nr. 2, s. 5–6.

43 Tím spíše, že nálezy v Masłowě a okolí umožnily L. D. Hermannovi vyslovit hypotézu, že tyto oblasti byly v římské době správním centrem území; Srov. M. CETWIŃSKI, *Masłów*, s. 249.

Pro doplnění obrazu těchto aktivit můžeme poukázat na okolnost, která – což je důležité – nám umožní uzavřít naše úvahy návratem k prvním odstavcům. Do roku 1693 byly v ochozu opatského kostela vyhotoveny dva symbolické kolektivní náhrobky osmi vratislavských biskupů, pohřbených podle místní tradice v lubušském opatství. Tyto postavy spojovaly dějiny *coenobia* – nevadí, že fiktivní – s počátky slezského křesťanství v 10. – 11. století.[44] Tak se vrátil motiv, který byl ve slezské historiografii od konce 14. století stále přítomen, že prvním sídlem biskupů ve Slezsku byl Smogorzów u Namyslova, poté Byčina nebo Ryczyn a teprve třetím Vratislav. Nejstarší slezské cisterciácké opatství, vzdávající se s ohledem na pokrok soudobé vědy zřejmě příliš „rizikových" zmínek o Martovi a Juliu Caesarovi, se tak na přelomu 17. a 18. století etablovalo jako centrum téměř rovné vratislavským biskupům, což nezůstalo bez povšimnutí v katedrále. V letech 1723–1724 vznikl v jejím interiéru u západního pilíře z prostředků kanovníka Karla z Frankenbergu symbolický epitaf legendárního biskupa Gottfrieda. Zde na alabastrovém reliéfu ve spodní části nacházíme přesně to, co hlásil nápis v Lubuši: „*Před ďáblovým oltářem přecházíte do nádvoří Kristových*", tzn. socha antického božstva je zničena a zůstává křesťanský oltář.[45] Podobně vnímali v roce 1663 i těšínští měšťané rotundu na hradě. Na badatelský dotazník Ephreima Ignatze Nasona z Lövenfelsu ohledně historie a památek Těšína odpověděli, že stará hradní kaple je bývalý pohanský chrám, nyní sloužící kultu sv. Mikuláše a sv. Václava.[46]

Jak je vidět, archeologie a zájem o památky měly rovněž teologický rozměr. Změna, již přineslo osvícenství, však nemusí vymazat úspěchy vědců, kteří měli jinou představu o principech, což stojí za připomenutí zvláště v době, kdy se vědecké myšlení přepočítává na body. Existuje totiž reálná obava, že jsme osvícenským ideálům dále než badatelé slezských uren na počátku 18. století.

From „fossatoribus, qui in Riczschin foderunt" (1390) to „Silesia subterranea" (1720). Silesian (Pre?) archeology 14. – 18. Century and its Historical-artistic Connections

Summary

The article has two goals. The first is to show the key role of Silesia in the development of European pre-archaeology (beginnings at the end of the 14th century) and archaeology (activities from the 16th to the first half of the 18th century). The second is to indicate the correspondence between these activities and art culture, which entered into a creative dialogue with archaeology and history. The excavations in Ryczyn near Brzeg, financed in 1390 by Duke

44 Andrzej KOZIEŁ – Artur KOLBIARZ, *Barokizacja wystroju i wyposażenia kościoła klasztornego Wniebowzięcia NMP w Lubiążu*, in: A. Kozieł (ed.), Kościół klaszorny Wniebowzięcia NMP w Lubiażu. Historia, stan zachowania, koncepcja rewitalizacji, Wrocław 2010, s. 104; A. KOLBIARZ, *Pomnik nagrobny biskupów*, in: Tamtéž, s. 502–508. Oba badatele bohužel zajímaly pouze datace a autorství těchto děl, zcela ignorovali otázku jejich ideologického smyslu, a to do té míry, že se ani nepokusili citovat nápisy, které se kdysi na těchto „náhrobcích" nacházely, i když jsou vidět na archivních fotografiích, které zveřejnili – příliš malé na čtení v knize.

45 Ludwig BURGEMEISTER (ed.), *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. 1. Erster Teil, Breslau 1930, s. 102–103; K. DOLA, *Smogorzowsko-byczyńskie początki*, s. 176. Rivalita pokračovala: v roce 1724 vypukl spor o kompetence mezi vratislavským biskupem a řády ve Slezsku v čele s lubušským opatem Ludvíkem Bauchem. („*Praeter alia etiam anno 1724 contra Episcopum Wratisl. Nolentem Lubensibus, Minoribus Ordinibus ad Abbate Episcopo, Benedicto imitiatis, maiores ordines conferre imo potestatem, Ordinandi Simpliciter disputantem mam proiessit et sequentem declarationi Cardinalium obtinuit*.") Cit. dle: Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu – Oddział Rękopisów, sign. IV F 209, *Historia domestica Lubensis*, [Lubiąż] 1759.
Za zmínku také stojí, že se kanovník Frankenberg podílel na přestavbě kostela v Byčině, jednom z dalších legendárních center, v nichž měli v „předvratislavské" době sídlit slezští biskupové; Srov. Józef PATER, *Wrocławska Kapitula Katedralna w XVIII wieku. Ustrój – skład osobowy – działalność*, Wrocław 1998, s. 183.

46 Janusz SPYRA, *Historiografia a tożsamość regionalna w czasach nowożytnych na przykładzie Śląska Cieszyńskiego w okresie od XVI do poczatków XX wieku*, Częstochowa 2015, s. 209. Děkuji za upozornění na tento případ dr hab. Wacławu Gojniczkovi, profesorovi Slezské univerzity v Katovicích.

Ludwig I, were thus shown against the background of earlier actions taken by the Pope and the Emperor, which served, among other things, to legitimize their policies. The purpose of the search for the bones of the first Silesian bishops in 1390 was probably to strengthen the role of the Church of St. Jacob in Nysa – an alternative centre of episcopal power in Silesia vis-à-vis Wrocław during the so-called Beer War. At the same time, the Cistercians in Lubiąż, who promoted the myth of its origin at the site of Julius Caesar‘s military camp, became involved in the dispute about the beginnings of Silesian Christianity.

These matters were topical at the beginning of the 18th century. Silesian archaeology was already a developed and mature science at that time, and a monograph from 1711 called „Maslographia“ by Leonhard David Hermann, which became part of the discourse on Silesian prehistory, especially in the Roman era, occupies a unique position here. Thanks to the emphasis on material sources, science slowly moved away from mythical or fictitious ideas about the past. The alleged Martius Temple in Lubiąż was therefore abolished and the myth of the founding of the abbey by Julius Caesar was abandoned. However, the Cistercians of the oldest Silesian abbey began to compete with the bishopric for priority in the spread of Christianity in Silesia, which led to a revival of dialogue on the prehistory of the diocese related to Smogorzów and Ryczyn. Thus, the activities in the field of science and art around 1720 somehow closed and returned to the research and idea-creative activity of the end of the 14th century. At the same time, we see how the paths of history and archaeology diverge. At this time, the former was already interpreting the past on the basis of written sources, the latter was looking for answers in material culture. This happened in Silesia before the groundbreaking scientific achievements of Johann Joachim Winckelmann.

prof. PhDr. Boguslaw Czechowicz, Dr.
Slezská univerzita v Opavě
Filozoficko-přírodovědecká fakulta
Ústav historických věd
boguslaw.czechowicz@fpf.slu.cz